

„...kde Maďarka, tam hnev; kde Nemkyňa, tam faľeš;
kde Cigánka, tam krádež“¹

Utváranie stereotypov o „iných“ v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia²

RASTISLAV MOLDA

Kľúčové slová: stereotyp, cestopisná a národopisná literatúra, Maďari, Židia, Nemci

V procese formovania moderných európskych národov zohrávali stereotypy dôležitú úlohu. V podmienkach 19. storočia sa prostredníctvom stereotypov dali transformovať národné idey a hodnoty do podoby hodnoverných a zrozumiteľných zovšeobecnení. Abstraktné idey a symboly sa stali základom národnej imaginácie práve preto, že sa transformovali do podoby stereotypov. Stereotypy fungujú ako systémový nástroj na vytváranie a udržanie určitých špecifických predstáv, prostredníctvom ktorých vytvárajú systém pre zaradenie jedincov do vopred zadefinovaných ukazovateľov. Vďaka tomu je následne možné zvýrazniť, kto patrí medzi „my“ a kto medzi „iní“.³

V odborných prácach, ktoré sa venujú teoreticko-metodologickému vymedzeniu výskumu etnických stereotypov, nachádzame viacero definícií – niektoré sa zhodujú, iné si protirečia, alebo sa navzájom dopĺňajú. Absencia všeobecne rešpektovanej definície stereotypu nie je problémom len historiografie, ale aj iných spoločenských vied. Všetky doterajšie koncepty vychádzajú zo základnej línie, ktorú v roku 1922 predstavil americký žurnalista a sociológ Walter Lippman vo svojej práci *Public Opinion*,⁴ v ktorej stereotyp definoval ako *mentálne predstavy* (v anglickom origináli: *pictures in our head*).⁵

V tejto štúdií sa opierame o teoreticko-metodologické prístupy nemeckého historika Hansa

¹ Citát v názve štúdie pochádza z diela : HOLUBY, Jozef Ludovít. Obrázky zo Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1897, roč. 17, č. 2, s. 85.

² Štúdia vychádza z autorovej dizertačnej práce *Stereotypizácia uhorských etník v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia*, obhájenej v roku 2012 na Katedre histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku.

³ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009, s. 240-241.

⁴ LIPPMAN, Walter. *Public Opinion*. New York : Macmillan, 1922,.

⁵ Pozri viac: KREKOVIČOVÁ, Eva. Sociálna/kolektívna pamäť a stereotypy. K niektorým metodologickým otázkam. In MARUŠIAK Juraj – FERENCOVÁ Michaela (eds.). *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : Veda, 2005, s. 53-55. Pozri viac: KREKOVIČOVÁ, Eva. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2005, s. 8-10; LABISCHOVÁ, Denisa. Národné stereotypy jako předmět historického bádání. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2004, roč. 7, s. 159-160.

Henninga Hahna⁶ a slovenskej etnologičky Evy Krekovičovej.⁷ Nemecký kultúrny historik H. H. Hahn pokladá stereotypy za sociálne produkty, ktoré sú emocionálne podfarbené a vo väčšine prípadov nemajú reálne základy, sú len reprodukciou, štylizáciou a zjednodušením reality spoločenského prostredia, ktorú stereotypizujú. Pri skúmaní stereotypov sa viac ako o objekte, na ktorý sa vzťahujú, dozvedáme niečo o spoločnosti, v ktorej pôsobia a sú akceptované. Prioritne teda poskytujú obraz o svojom pôvodcovi, nositeľovi a šíriteľovi.⁸ Podľa E. Krekovičovej sú stereotypy osobité interpretácie skúseností, vytvárajú štandardizované predstavy a stávajú sa súčasťou kolektívnej a sociálnej pamäti. V takomto ponímaní poskytujú jednoduchý model pre interpretáciu komplikovane diferencovanej masy a priradujú obmedzené množstvo vlastností všetkým členom.⁹ Súhlasne s Hahnom považujeme stereotypy za operatívnu kategóriu, ktorá je predmetom transdisciplinárneho výskumu, ktorým sa zaoberá viacero vedných disciplín (psychológia, sociológia, etnológia, história, literatúra, jazykoveda).¹⁰

Percepcia jednotlivcov i najrôznejších spoločenských alebo etnických skupín nie je určená objektívnou realitou, ale sprostredkované – prostredníctvom edukácie, socializáciou, či nekritickým preberaním vytvorených vzorcov.¹¹ Stereotypy, čiže predstavy o „nás a tých druhých“, sú častejšie založené na emotívnych a sprostredkovaných zážitkoch, než na bezprostrednom exaktnom pozorovaní. Súčasne majú tieto predstavy dôležité sociálne funkcie: sú nástrojom spoločenských aj individuálnych orientácií. Zjednodušené predstavy o „nás“ (autostereotypy) a o „nich“ (heterostereotypy) zároveň slúžia ako poznávací filter, na základe ktorého možno jednotlivcov zaradiť do skupiny, ktorá je charakterizovaná na základe stereotypov. Porovnaním svojej skupiny s inou dochádza k vytváraniu a upevňovaniu vlastnej identity. Významný český sociálny antropológ Ladislav Holý pri definícii národnej identity konštatoval: „*Národná identita, rovnako ako všetky ostatné identity, je vždy konštruovaná ako opozícia voči tým, ktorých vnímame ako 'tých druhých'*“.¹² Podľa H. H. Hahna pri budovaní kolektívnej identity – teda i národnej identity – majú autostereotypy integračnú funkciu, pričom heterostereotypy

⁶ HAHN, Hans Henning. 12 Thesen zur Stereotypenforschung. In HAHN, Hans Henning - MANNOVÁ, Elena (eds.). *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung* (Mitteleuropa – Osteuropa. Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas. Bd. 9). Frankfurt a. M. u. a. : Peter Lang, 2007, s. 15-24. Pozri aj: HAHN, Hans Henning. Stereotypen in der Geschichte und Geschichte im Stereotyp. In HAHN, Hans Henning (ed.). *Historische Stereotypenforschung : Methodische Überlegungen und empirische Befunde*. Oldenburg : Bibliotheks und Informationssystem der Carl von Ossietzky Universität Oldenburg, 1995, s. 190-204.

⁷ KREKOVIČOVÁ Sociálna/kolektívna pamäť a stereotypy 2005, s. 51-65; KREKOVIČOVÁ, Eva. Konštrukcia obrazu „seba“ a „iných“ mentálne obrazy, stereotypy a sociálna pamäť. In *Slovenský národopis*. 2002, roč. 50, č. 3-4, s. 332-342; KREKOVIČOVÁ, Eva. Medzi autoobrazom a heteroobrazom. In TONCROVÁ, Marta - UHLÍKOVÁ, Lucia (ed.). *Etnické stereotypy z pohľadu rôznych vědních oborů*. Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2001, s. 17-36.

⁸ HAHN 12 Thesen zur Stereotypenforschung 1995, s. 16-17.

⁹ KREKOVIČOVÁ, Sociálna/kolektívna pamäť 2005, s. 54-55.

¹⁰ HAHN 12 Thesen zur Stereotypenforschung 1995, s. 23-24.

¹¹ KŘEN, Jan. Úvod. In BROKLOVÁ, Eva – KŘEN, Ján (eds.). *Obraz Němců Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha : Karolium, 1998, s. 8.

¹² HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha : SLON, 2010, s. 13.

funkciu opačnú.¹³ Tým sa auto- ako i heterostereotypy výrazne podieľajú na formovaní národnej identity. Aj preto genézu a situácie, v akých sa etnické stereotypy (nielen slovenské, ale stereotypy všeobecne) vytvárali a modifikovali, je potrebné analyzovať funkčnosť slovenských heterostereotypov, jednak v konfrontácii so slovenskými autostereotypmi, ale aj vo vzájomnej konfrontácii s heterostereotypmi.

V našom texte budeme sledovať heterostereotypy, ktoré o „iných“, konkrétne o Maďaroch, Židoch a Nemcoch vytvárala a rozširovala slovenská národovecká elita a ktoré prezentovala vo svojich cestopisných a národopisných prácach 19. storočia. Pokúsime sa ich konfrontovať so slovenskými autostereotypmi, pod ktorými rozumieme predstavy slovenskej národoveckej elity o Slovákoch. Prostredníctvom etnických autostereotypov sa vytváral ideálny obraz národného spoločenstva a vyjadrovala sa lojalita voči vlastnému národu. Vytváranie negatívnych heterostereotypov iných etník malo za cieľ minimalizovať vlastné národné komplexy. Slovenské elity pri „iných“ zdôrazňovali vlastnosti, ktorými sa odlišovali, pričom im tieto kvality častokrát vyčítali ako nedostatok či dokonca „hriech“. Súčasne pomocou protikladov formulovali charakteristiku vlastného národa.

Pri procese vytvárania stereotypov dochádza k selekcii informácií, argumentov a emócií, ktoré majú posilňovať ich efekt. Vytváranie záporných stereotypov podmieňuje aj osobná negatívna skúsenosť s niekoľkými príslušníkmi inej sociálnej, etnickej či konfesionalnej skupiny, ktorá je spravidla zovšeobecnená a pripisovaná kvalitám a schopnostiam všetkých členov kolektívu. Stereotypy vykazujú značnú odolnosť voči protikladným osobným skúsenostiam, voči racionálnym argumentom, preto ich modifikácia je dlhodobý a náročný proces.¹⁴

Na utváraní, využívaní a šírení stereotypov a obrazov sa významne podieľajú elity spoločnosti. Aj v slovenskom priestore počas 19. storočia išlo o diskurz národného hnutia, ktoré tieto predstavy prezentovalo a rozširovalo hlavne prostredníctvom dobovej literatúry, periodickej a neperiodickej tlače v rôznych formách. Išlo hlavne o rozmanité textové formulácie a štylizácie, ale aj ľudové piesne, anekdoty, metafory, no aj obrazový materiál vo forme karikatúr a obrazov. Recipientmi stereotypov boli najmä samotní predstavitelia národného hnutia, no i vzdelaná a gramotná časť po slovensky hovoriaceho obyvateľstva. Predstavitelia slovenského národného hnutia pôsobili prevažne ako učители a kňazi. Vďaka svojej pozícii mali možnosť tieto stereotypy ďalej účinne šíriť. Jednou z možností ako dostať stereotypy do kolektívneho vedomia, bolo prezentovať ich na verejných podujatiach, akými boli veľké zhromaždenia veriacich na púťach a výročných slávnostiach alebo na nedeľných bohoslužbách, ktoré predstavovali veľkú recipientskú základňu.¹⁵

¹³ HAHN, Hans, Henning. Einleitung. In HAHN 1995, s. 10-11.

¹⁴ LABISCHOVÁ 2004, s. 160.

¹⁵ V týchto súvislostiach upozorňujeme na kázne Jána Kollára. Napríklad Kollárova kázeň *Dobré vlastnosti národu Slowanského* z roku 1822 (KOLLÁR, Ján. *Dobré vlastnosti národu Slowanského*. In KOLLÁR, Ján. *Nedeľnj, swátečné i přjležitostné Kázně a Řeči*. Pešt : Trantner-Karoly, 1831, s. 497-525), v ktorej hovoril o chvályhodných charakterových špecifikách Slovanov, čím rozširoval pozitívne autostereotypy. Aj keď spomí-

V štúdiu popisujeme tie slovenské heterostereotypy, ktoré sme najčastejšie zachytili v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia.¹⁶ Ide o heterostereotypy etník, ktoré sa v tejto analyzovanej tlači najviac vyskytovali, teda Maďarov, Židov a Nemcov. Z diskurzu analyzovanej literatúry sme typologicky identifikovali tieto heterostereotypy: *Maďari, národ „lenivý“ a „pohodlný“*; *Stereotyp Žida – krčmára*; *Nemci – národ „ziskuchtivý“ a „márnomyseľný“*.

Základným pramenným materiálom pre našu štúdiu boli cestopisné a národopisné diela slovenskej proveniencie 19. storočia, ktoré podľa nášho názoru predstavujú v problematike výskumu etnických stereotypov doposiaľ nevyužitý pramenný materiál. Pre obdobie 19. storočia je príznačný nárast cestovania a cestopisov, a to nielen v Európe, ale aj v Uhorsku. Stúpajúci záujem o rôzne motivované formy cestovania sa odzrkadlil vo zväčšujúcom sa fonde slovenskej cestopisnej tvorby. Pramennú bázu našej štúdie tvoria cestopisné diela štúrovskej generácie: diela publikované v literárnej prílohe *Orol tatranský* v *Slovenských národných novinách*, v ktorom v druhej polovici 40. rokov vyšli cestopisy Bohuša Nosáka-Nezabudova (* 3. február 1818 – † 5. apríl 1877) *Listy z neznámej zeme k L...*¹⁷ a *Spomienky potiské*,¹⁸ ako aj cestopis Jána Kutlíka (* 9. máj 1806 – † 20. december 1890) pod názvom *Cesta po Slovensku*.¹⁹ Niektoré z cestopisných prác štúrovcov zostali zapísané len v rukopisných časopisoch študentských spoločností. K nim patria cestopisy Janka Buora (* 30. apríl 1826 – † 29. september 1879) *Z cestovného denníka*²⁰ a Pavla Dobšinského (* 16. marec 1828 – † 22. október 1885) *Púť po otčine*.²¹ Cestopisy vychádzali aj ako samostatné knižné tituly, z ktorých osobitné miesto patrí dielu Jozefa Miloslava Hurbana (* 19. marec 1817 – † 21. február 1888) *Cesta Slováka k slovanským bratom na Morave a v Čechách*.²² Slovenské cestopisné diela boli publikované i za hranicami Uhorska, čoho príkladom je spis Ľudovíta Štúra (* 28. október 1815 – † 12. január 1856) s názvom *Cesta do Lužic*,²³ ktorý publikoval v roku 1839 v periodiku *Časopis českého Museum*.

Približne do rovnakého obdobia, ako vychádzali cestopisné diela štúrovcov, je možné zaradiť i dve cestopisné práce Jána Kollára (* 29. júl 1793 – † 24. január 1852), pričom obe vyšli knižne. Prvým dielom bol rozsiahly spis s názvom *Cestopis obsahujúci cestu do Horní Itálie a odtud*

nal Slovanov, je zrejme, že dané špecifiká vzťahoval aj na Slovákov. Farár, obzvlášť J. Kollár, predstavoval všeobecne uznávanú autoritu, takže patril k najvýznamnejším multiplikátorom autostereotypov. (Predpokladáme, že kázní podobného charakteru od ostatných dobových autorov bolo viacero, avšak doložené nie sú, pretože sa nezachovali.) Aj týmto spôsobom dochádzalo k etablovaniu daných stereotypov v slovenskej spoločnosti a vytvoril sa pozitívny národný autoobraz Slováka.

¹⁶ Pozri viac: MOLDA, Rastislav. *Stereotypizácia uhorských etník v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia*. Dizertačná práca. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2012, s. 154-220.

¹⁷ NOSÁK-NEZABUDOV, Bohuš. *Listy z neznámej zeme k L...* In ELIÁŠ Michal (ed.). *Z cestovných denníkov štúrovcov*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2010, s. 84-131.

¹⁸ NOSÁK-NEZABUDOV, Bohuš. *Spomienky potiské*. In ELIÁŠ 2010, s. 36-83.

¹⁹ KUTLÍK, Ján. *Cesta po Slovensku*. In *Orol tatranský*, 1847 – 1848, roč. 3, č. 81-82, s. 632-633 a 652-654.

²⁰ BUOR Janko. *Z cestovného denníka*. In ELIÁŠ 2010, s. 170-180.

²¹ DOBŠINSKÝ Pavol. *Púť po otčine*. In ELIÁŠ 2010, s. 132-169.

²² HURBAN, Jozef Miloslav. *Cesta Slováka k slovanským bratom na Morave a v Čechách*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1969.

²³ ŠTÚR, Ľudovít. *Cesta do Lužic*. In *Časopis českého Museum*, 1839, roč. 13, č. 4, s. 469-490.

přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841 konanau a sepsanau od Jana Kollára,²⁴ ktorý vyšiel v Pešti v roku 1843. Druhou Kollárovou cestou spracovanou do podoby cestopisu bola púť z roku 1844, ktorú autor nazval *Cestopis druhý*.²⁵ Dielo bolo vydané až po jeho smrti v roku 1863.

Pramenným cestopisným materiálom z druhej polovice 19. storočia sú diela publikované na stránkach slovenských časopisov *Pešťbudínske vedomosti*, *Národné noviny*, *Slovenské pohľady* a almanachu *Lipa – Národní Zábavník*. Ide o cestopisné práce Jozefa Viktorína (* 12. marec 1822 – † 21. júl 1874) *Výlet do Mehádie a Bielohradu*,²⁶ Svetozára Hurbana Vajanského (* 16. január 1847 – † 17. august 1916) *Výlety tatranské*,²⁷ Antona Svobodu (* 17. január 1861 – † 1. jún 1922) *Výlet na „Chmeľovú“*²⁸ a Jozefa Ľudovíta Holubyho (* 25. marec 1836 – † 15. jún 1923) *Skok do Manínskeho priesmyku s odbočkami*.²⁹

Z národopisných prác sme ako pramene využili etnografické práce Jána Čaploviča (*22. september 1780 – † 29. máj 1847) a J. Ľ. Holubyho. Ťažisko tvorby J. Čaploviča predstavujú vlastivedné a etnografické práce z 20. až 40. rokov 19. storočia. Jeho diela výrazne ovplyvnili predstaviteľov štúrovskej generácie, no na Čaplovičove závery sa odvolávali predstavitelia slovenského národného hnutia aj v 60. rokoch. V štúdiu sme analyzovali tieto Čaplovičove národopisné práce: články s názvom *Slowaken in Ungarn*³⁰ publikované na pokračovanie v časopise *Hesperus* v rokoch 1818 – 1820 a dvojzväzkovú vlastivedu Uhorska *Gemälde von Ungarn*³¹ z roku 1829. Ďalšou, podľa nášho názoru dôležitou prácou J. Čaploviča, je jeho spis *Etnografia Slovákov v Uhorsku*,³² na ktorom pracoval v rokoch 1822 – 1827, ktorý zostal až do roku 1997 v rukopise.

Do obdobia dualizmu spadá cestopisná a národopisná tvorba Jozefa Ľudovíta Holubyho, ktorý výsledky svojej práce publikoval prevažne v slovenských, ale aj v českých periodikách. Pre analýzu stereotypov sme využili textovú podobu Holubyho národopisnej prednášky, publikovanej v roku 1897 v *Slovenských pohľadoch*.³³

²⁴ KOLLÁR, Ján. *Cestopis obsahujúci cestu do Horní Itálie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára. S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slownikem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časuw k nynějšímu věku, s krátkym žiwotopisem a udaním znamenitějších, zvláště národních, wýtworůw*. Pešť : Trantner – Karolyi, 1843.

²⁵ KOLLÁR, Ján. *Cestopis druhý*. In KOLLÁR, Ján. *Spisy Jana Kollára*. Díl čtvrtý. *Cestopis druhý a Paměti*. Praha : Nákladem knihkupectví : I. L. Kober, 1863, s. 3-84.

²⁶ VIKTORÍN, Jozef. *Cestopisné zlomky. Výlet do Mehádie a Bielohradu*. In *Lipa – Národní Zábavník*, 1860, s. 155-222.

²⁷ VAJANSKÝ, Svetozár Hurban. *Výlety tatranské*. In *Národné noviny*, 1884, roč. 15, č. 87, s. 2.

²⁸ SVOBODA, Anton. *Výlet na „Chmeľovú“*. In *Slovenské pohľady*, 1885, roč. 5, č. 5, s. 383-393.

²⁹ HOLUBY, Jozef Ľudovít. *Skok do Manínskeho priesmyku s odbočkami*. In *Slovenské pohľady*, 1899, roč. 19, č. 6, s. 400-419.

³⁰ V štúdiu sme vychádzali zo slovenského prekladu Viery Urbancovej: ČAPLOVIČ, Ján. *Slováci v Uhorsku*. In ČAPLOVIČ, Ján. *O Slovensku a Slovákoch*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 7-82.

³¹ V štúdiu sme vychádzali zo slovenského prekladu úryvkov týkajúcich sa územia Slovenska, ktoré preložila Viera Urbancová: ČAPLOVIČ, Ján. *Obrázky zo Slovenska*. In ČAPLOVIČ O Slovensku a Slovákoch 1975, s. 83-178.

³² ČAPLOVIČ, Ján. *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Ed. Rudo Brtň. Bratislava : SPN, 1997. Ed. Rudo Brtň.

³³ HOLUBY 1897, s. 79-88.

„...takéto niečo nie je pre lenivého Maďara, ktorý by pri tom určite za 48 hodín skapal od hladu.“³⁴ – Maďari, národ „lenivý“ a „pohodlný“

Pri analýze heterostereotypov Maďarov v literatúre slovenskej proveniencie je dôležité zdôrazniť obojstrannú spojitosť stereotypov slovenských a maďarských, keďže jedny stereotypy vznikali vymedzovaním sa voči druhým a vice versa. Platí to aj pri stereotype maďarskej pohodlnosti a slovenskej pracovitosti. Pri kreovaní autostereotypu o slovenskej pracovitosti slovenské elity súčasne konštruovali heterostereotyp o pohodlnosti Maďarov.³⁵ V slovenských cestopisných a národopisných prácach sa autori pri vytváraní a rozširovaní oboch stereotypov odvolávali na hospodárske a geografické špecifiká života. Kým Maďari obývali prevažne rovinnaté a úrodné oblasti Karpatskej kotliny, Slováci naopak, jej kopcovité, neúrodné severné územia.³⁶ Z toho autori odvodzovali, že Slováci obývajúci menej úrodné oblasti Uhorska museli vynaložiť omnoho viac úsilia na zabezpečenie živobytia, ako Maďari žijúci na úrodných rovinách. Z takto zafinovaného vzorca sa generoval obraz „pracovitých“ Slovákov a „lenivých“ Maďarov. V rovnakej schéme vytváral svoje konštatovania a opisy slovenských zamestnaní a Slovákov aj Ján Čaplovič. Vo svojej práci z rokov 1822 – 1827 podáva informácie o poľných prácach Slovákov, kde súčasne negatívne prezentuje Maďarov, ktorých „lenivosť“ údajne kontrastuje so slovenskou „usilovnosťou“. Chudobní a jednoduchí Slováci sa ako „usilovný ľud“ nechávajú podľa neho najímať na prácu na Dolnej zemi, kde vypomáhajú pri prácach na poli, pretože: „Čalóközskí Maďari,³⁷ ktorí sú leniví, potrebujú takúto výpomoc [...]“³⁸ Čaplovič tento kontrast ešte zvýraznil porovnávaním Maďarov so slovenskými drotármi, ktorí viedli náročný potulný život. Teda pri argumentovaní o pracovitosti slovenských drotárov Čaplovič tvrdil, že Maďari pre svoju lenivosť by takéto náročné povolanie vykonávať nedokázali a ďalej pokračoval: „Pravdaže, takéto niečo nie je pre lenivého Maďara, ktorý by pri tom určite za 48 hodín skapal od hladu.“³⁹ Autor uvádza viacero ďalších príkladov, na základe ktorých rozvíja obraz o pracovitých Slovákoch a záhaľčivých Maďaroch. Podľa rodáka z Horných Príbeliec sú dobrí závozníci iba Slováci a Sotáci,⁴⁰ ale kvalitní furmani sa nájdu aj medzi Nemcami a Chorvátmi.

³⁴ ČAPLOVIČ Etnografia Slovákov 1997, s. 168.

³⁵ Spojitosť medzi autostereotypom Slováka a heterostereotypom Maďara analyzujeme v štúdií: MOLDA, Rastislav. Stereotypizácia Slovákov a Maďarov v cestopisnej a národopisnej literatúre slovenskej proveniencie 19. storočia. Na príklade stereotypu Slovákov ako mierumilovného a Maďarov ako horkokrvného národa. In. *Historický zborník*, 2012, roč. 22, č. 1-2, s. 136-150.

³⁶ „Aj keď Slováci bývajú pod najnepriateľskejším nebom, vedia prinútiť každý kúsok kamenitej pôdy, aby prispel na ich obživu. Najlepšie to môžete posúdiť vtedy, keď idete z požehnanej maďarskej zeme smerom hore do krajiny Slovákov. Na každom kroku spozorujete čulejší poľnohospodársky ruch.“ Citované podľa: ČAPLOVIČ O Slovensku a Slovákoch 1975, s. 37-38.

³⁷ Maďari zo Žitného ostrova

³⁸ ČAPLOVIČ Etnografia Slovákov 1997, s.199.

³⁹ Tamže, s. 168.

⁴⁰ Podľa J. Čaploviča sú Sotáci : „...akýmsi medzičlánkom medzi Slovákami, Rusínmi a Poliakmi. V dialekte, stavbe tela, zvykoch a spôsobe života majú však niektoré zvláštnosti. [...] Meno Sotáci treba pokladať za prezývku. Dostali ju podľa slova „so“ (česky co), ktoré často opakujú, a celá oblasť dostala meno 'sotakeria'.“ Oblasť Sokatéria je podľa etnografickej mapy Uhorska, ktorá je pripojená v Čaplovičovom diele *Gemälde von Ungern*

Avšak podľa Čaploviča medzi Maďarmi možno nájsť dobrých furmanov len ťažko, pretože: „*Maďarom lepšie vyhovuje doprava po vode, lebo dá menej práce. Dolu ich nesie voda, hore ich ťahajú kone alebo ľudia.*“⁴¹ Túto charakteristiku mierne upravil štúrovský básnik B. Nosák-Nezabudov v cestopisnom opise Zemplínskej, Užskej a Berežskej župy, vydanom v rokoch 1845 – 1846. Nosák-Nezabudov, rovnako ako Čaplovič, vykresľovanie maďarskej „lenivosti“ ilustroval rozmanitými príkladmi. No práve v spojitosti s heterostereotypom, ktorým štylizuje Maďarov do podoby pohodlných obyvateľov, je jeho opis maďarských furmanov nápadne podobný Čaplovičovmu: „*Drevený vozíček s vřzgavými kolesami. Dva nízke volky zapriahnuté v ťažkom jarme lenivo ho [Maďara] ťahajú za sebou. Na ňom sedia, ačpravda je máločo väčší než kočik pre panské deti, napredku dvaja fúzati chlapi a za nimi dve ženy čierne ako chmára. Z bokov vozika viseli a trčali všelijaké caparty a randy*“⁴². ‘Čo to za ľudia?’ spytujem sa. ‘*To Maďari z Novogo Sela (Ujberegfaľu).*’ [...] *Drevený vozík, ale omnoho väčší od maďarského, letí ako strela! Muž so ženou a malým synáčikom, ktorý kričí ‘hisa! hisa!’, sedia v ňom a pozdravujú z neho dobrých známych pozdravom rusínskym: ‘Dajbože zdorovičko!’* [...] *Aký to rozdiel medzi Rusínom a Maďarom berežským!*“⁴³

Teda podľa dobových opisov slovenských autorov z prvej polovice 19. storočia Maďari nielenže neboli pracovití, ale ich pohodlnosť sa zvyrazňovala aj prostredníctvom takto štylizovaných konštatovaní, v ktorých sa o ich lenivosti explicitne nehovorilo. Aj keď v tomto texte Nosák-Nezabudov porovnáva Maďarov s Rusínmi, z iných autorových tvrdení je zrejmé, že charakteristiky, ktorými opísal Rusínov, vzťahoval i na Slovákov. Súčasne tento príklad ilustruje pozitívny vzťah Nosáka-Nezabudova k Rusínom, ktorý je prítomný v celom autorovom cestopise.

B. Nosák-Nezabudov, podobne ako J. Čaplovič, vychádzal pri vykresľovaní národného charakteru Maďarov z geografických špecifik konkrétnych regiónov, ktoré podľa dobových názorov zásadne ovplyvňovali špecifiká tzv. národného charakteru. Odvodzovanie „národného charakteru“ od geografických podmienok je zjavné aj v druhom cestopise – *Spomienky potiskje* – tohto štúrovského autora. Na stránkach *Orla tatranského* v rokoch 1847 – 1848 konštatoval: „*Ráz týchto krajov*“⁴⁴ *tak sa veľmi rovná charakteru týchto ľudí, že vám nevoľky musím to známe naše porekadlo opakovať: aký kraj, taká obyčaj!*“⁴⁵ Nasledujúce pasáže opisovali maďarských obyvateľov ako príliš „záhalčivých“, ktorí „*celé dni preležali na vlnenom kožuchu*“. Práve tak sa podľa autora správali aj pri stravovaní: „*...alebo z hotového sa najesť, alebo si ho skorej*

lokalizovaná na severovýchod od Prešova. Ide o oblasť približne medzi Hanušovcami nad Topľou na západe a Sninou na východe. Severná hranica je nad Stropkovom, južná sa tiahne pod Humenným. Pozri viac: ČAPLOVIČ *Obrázky zo Slovenska* 1975, s. 106.

⁴¹ Tamže, s. 138.

⁴² Franforce a handry

⁴³ NOSÁK-NEZABUDOV *Listy z neznámej zeme* 2010, s. 114-115.

⁴⁴ Nosák-Nezabudov v týchto súvislostiach opisoval oblasť v dnešnom severovýchodnom Maďarsku.

⁴⁵ NOSÁK-NEZABUDOV *Spomienky potiské* 2010, s. 75.

ukradnúť.“⁴⁶ Súčasne boli Maďari v cestopise Nosáka-Nezabudova zobrazení ako apatickí, do akejkoľvek činnosti sa vraj museli neustále nútiť. Nosák-Nezabudov pokračoval v zdôrazňovaní lenivosti Maďarov ako ich základnej charakteristiky aj v spomínanom druhom cestopise a využíval na to rozmanité príklady, s ktorými sa na svojej ceste stretol. Jedným z takýchto príkladov je aj epizóda, v ktorej porovnáva „pohyblivosť Liptákov“ (ktorých pokladá za typických predstaviteľov Slovákov) a Maďarov: „*Nečudujem sa teraz viacej, že sú dolnozemia takí planí chodáci, takže jeden Lipták celú dedinu, keď by na to prišlo, vykoná a pretečie.*“⁴⁷ *A preto azda tuná málo vidíš človeka pešky idúceho; všetko sa ti to vozí, a keď mám pravdu vyznať, veru po tom homoku*⁴⁸ *je nehodno ani hovädu, nieto by človeku sa hmoždiť.*⁴⁹ *Ale veru sa mi zdá, že táto trpná, t. j. vozová pohyblivosť týchto ľudí, i na ich život ako domáci tak i pospolitý, ako duchovný tak i telesný, veľký vtok*⁵⁰ *má. Tuná si Maďar v pokoji a v tej sladkej nestarostlivosti o budúci deň dumno*⁵¹ *pred vrátami domu svojho kúri a dym rozfukuje.*⁵² Podobnými konštrukciami vo svojich cestopisoch stereotypizovali Maďarov aj ostatní príslušníci štúrovskej generácie, hlavne J. Buor⁵³ a P. Dobšinský.⁵⁴ Zvýrazňovali najmä pohodlnosť života v maďarských obciach rozprestierajúcich sa na nížinách Karpatskej kotliny a súčasne aj neochotu tam žijúcich obyvateľov vykonávať namáhavú prácu.

V druhej polovici 19. storočia sa práca J. Čaploviča *Gemälde von Ungarn* z roku 1829 stala dôležitým a obľúbeným dielom, z ktorého autori často vychádzali pri svojich stereotypných zobrazovaniach „záhalčivosti Maďarov“ v protiklade s „usilovnosťou Slovákov“. Práve z Čaplovičovych tvrdení vychádzal aj Štefan Marko Daxner (* 22. december 1822 – † 11. apríl 1891) vo svojej brožúre *Hlas zo Slovenska* z roku 1861,⁵⁵ kde využil už vytvorené Čaplovičove opisy charakteru Maďarov a Slovákov. Pri konštatáciách o „pracovitosti Slovákov“ a „lenivosti Maďarov“ Daxner vybral len tie formulácie zo záverov J. Čaploviča, ktoré sa funkčne hodili do sformulovaného obrazu týchto národností Uhorska v slovenskom nacionálnom diskurze.

Maďarov ako „pohodlný a lenivý národ“ stereotypne vykresľoval aj J. L. Holuby v prednáške prednesenej v Prahe,⁵⁶ ktorú neskôr publikoval aj v *Slovenských pohľadoch*.⁵⁷ V nej, podobne

⁴⁶ Tamže, s. 75.

⁴⁷ Prejde, prechodí

⁴⁸ Homok (maď.) – piesok

⁴⁹ Kráčať

⁵⁰ Vplyv

⁵¹ Mlčky a premýšľavo

⁵² NOSÁK-NEZABUDOV Spomienky potiské, s. 74.

⁵³ BUOR 2010, s. 170-180.

⁵⁴ DOBŠINSKÝ 2010, s. 132-169.

⁵⁵ DAXNER, Štefan Marko. *Hlas zo Slovenska*. Pešť : Trattner – Karolyi, 1861. Daxnerova práca sa v roku 1912 dočkala ešte ďalších reedícií a publikácií. Pozri viac : DAXNER, Štefan Marko. Slovenská otázka od konca 18. stoločia. In *Národné noviny*. 1912, roč. 20, č. 110-119.; DAXNER, Štefan Marko. *Slovenská otázka od konca 18. stoločia*. Martin : Knihlačiarňený účastnícky spolok, 1912.

⁵⁶ Jozef Eudovít Holuby predniesol 24. 11. 1896 v Prahe na ostrove Žofín prednášku s názvom *Obrázky zo Slovenska*, ktorej cieľom bolo priblížiť českej verejnosti život Slovákov. Prednášku zorganizovala Československá jednota v Prahe.

ako iní predstavitelia vedeckého, politického a kultúrneho života Slovákov, prezentoval stereotyp „maďarskej lenivosti“ a staval ju do kontrastu so „slovenskou pracovitou“. Svoje „argumenty“ nepredstavoval ako B. Nosák-Nezabudov, ktorý ich ilustroval na príklade osobnej skúsenosti, ale na základe tradovaných historiek: „*Veľmi dobre charakterizuje maďarskú pohodlnosť nasledovná anekdota. V nedeľu popoludní vybral sa Maďar k bitke do krčmy; a keď už bol medzi dvermi, zavolala naňho žena: 'Nuž, a palicu si neberieš so sebou?' Načo jej muž povedal: 'Však ten bude mať palicu, s ktorým si začnem.'*“⁵⁸ Na zvyšovanie funkčnosti stereotypu slovenskí autori okrem rozmanitých príkladov zo života Slovákov a Maďarov využívali aj rozličné anekdoty. Súčasne sa prostredníctvom historiek a udalostí zo života ironizovali konkurenti v národnoemancipačnom zápase, čo na jednej strane prispievalo k posilňovaniu vlastného sebaobrazu (v tomto prípade Slovákov) a na strane druhej k väčšej akceptácii heterostereotypu v slovenskej spoločnosti.

Pri opozičnom zobrazovaní *my – oni* (Slováci – Maďari) už hodnotenie apriórne obsahovalo vopred definované emocionálne faktory. Aj v iných slovenských heterostereotypoch boli s Maďarmi spájané negatívne prívlastky, ako napríklad v stereotypy: Maďari – „národ násilníkov a zbojníkov“; Maďari – „vášnivý a horkokrvný národ“.⁵⁹

„...nasádzajúc všade po krčmách úskočných židov, vyrafinovaných zvodcov k pijanstvu.“⁶⁰

Stereotyp Žida – krčmára⁶¹

Stereotyp Žida – krčmára sa vytváral v spojitosti s nárastom pitia tvrdého alkoholu, ktorý mal viacero dôvodov. Po napoleonských vojnách vypukla obilná kríza, ktorej straty sa zemepáni snažili nahradiť pálením pálenky z obilia. Rozšírilo sa aj pestovanie zemiakov, ktoré síce slúžili prioritne ako potravina a krmoviny, no taktiež sa z nich vyrábala nekvalitný alkohol. Viacero veľkostatkárov a majetnejších zemepánov, prenajímalo krčmy a pálenice židovským árendátorom, prisťahovaným z Haliče a Ruska. Tí v priebehu niekoľkých desaťročí, v niektorých prípadoch rokov, veľmi rýchlo zbohatli. V časti slovenskej spoločnosti sa tento proces interpretoval ako príživnícka činnosť a znemravňovanie kresťanov, pričom sa iba zriedka prihliadalo na vysokú mieru rozšíreného alkoholizmu u slovenského obyvateľstva. Židovské prenajímanie krčiem bolo špecifickým javom hlavne na dnešnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. A takáto interpretácia príčin alkoholizmu viedla k podnecovaniu šírenia záporných stereotypov Židov.

⁵⁷ HOLUBY 1897, s. 79-88.

⁵⁸ Tamže, s. 80.

⁵⁹ Toto tvrdenie podopierame výskumom prezentovaným v dizertačnej práci. Bližšie pozri: MOLDA, Rastislav. *Stereotypizácia uhorských etník v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia*. Dizertačná práca. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2012, s. 156-180.

⁶⁰ ŠTÚR, Ľudovít. *Kde leží naša bieda?* [1847]. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo II*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2003, s. 87.

⁶¹ Stereotypné zobrazovanie Židov v slovenskej literatúre podrobnejšie rozoberáme v : MOLDA Rastislav. *Obraz Žida v cestopisných a národopisných dielach štúrovskej generácie*. In *Slovenský národopis*. 2011, roč. 59, č. 2, s. 184-196. Pre špecifickosť a komplexnosť témy sme niektoré časti z vyššie citovaného textu zaradili aj do tejto štúdie.

Neopodstatnené zveličovanie podielu židovských krčmárov na šírení korheľstva dosvedčoval fakt, že spotreba alkoholu vykazovala rovnaké parametre v Gemeri i vo Zvolenskej stolici, kde Židia pred rokom 1848 nežili.⁶²

V cestopisnej literatúre štúrovského obdobia bol najfrekvencovanejším obrazom sociálneho postavenia Žida obraz krčmára, v ktorého krčme slovenský sedliak prepíjal majetok. Na toto ich povolanie nazerali mnohí s nevôľou a dešpektom. Židom vo všeobecnosti, teda nielen židovským krčmárom, dávala štúrovská generácia za vinu alkoholizmus, ktorý „prekvital“ nielen na Slovensku, ale aj v Uhorskej Rusi,⁶³ v Čechách a na Morave, teda v krajinách, ktoré boli objektom štúrovského cestovateľského záujmu. Pijanstvo sa šírilo hlavne na vidieku, no zmienky o ňom nachádzame v cestopisoch aj pri opise mestského prostredia. Židov považovali príslušníci štúrovskej generácie za hlavnú príčinu korheľstva, pre ktoré slovenský (ale aj slovanský) národ upadal. Takto zhodnotil situáciu J. M. Hurban v cestopise z Moravy a z Čiech vydanom v roku 1841 (cestu uskutočnil počas leta 1839): „*Dedinky, v ktorých niet židov, sú bohatšie, gazdovia sú majetnejší a pitie pálenky je v nich skoro neznáme. Naproti tomu mestecká a dediny, zaplavené židovskými kolóniami čiže osadami, majú pijanov a leňochov a jednotlivci zo dňa na deň upadajú so svojím majetkom...*“⁶⁴

Podobné charakteristiky nachádzame aj v cestopisoch, ktoré opisovali jednotlivé regióny Slovenska: „*Krásny je to ten spišský ľud, ale načo mám opisovať jeho krásu, keď ma duša bolí, že je biedny. Žid a krčma chytili ho do siete a z tej sa ťažko vymotať [...]*“⁶⁵ ako aj Uhorskej Rusi: „*...že nič Rusínov tak nekántri a nehubí ako židovská krčma...*“⁶⁶ V nasledujúcich častiach už spomínaného cestopisu *Listy z neznámej zeme k L...* sa B. Nosák-Nezabudov vyjadril na adresu Židov takto: „*Och, kôby Rusín nepüv, ta židy na bidu, na hürku by prišli; bo Žid nechoce robiti, to psota, ta Rusín robiť na žida, na seba i na cilij švit.*“⁶⁷ Práve Nosáka-Nezabudova možno považovať za jedného z najväčších kritikov Židov, a zároveň aj najaktívnejšieho šíriteľa ich záporných stereotypov. V cestopisoch uverejnených v literárnej prílohe *Orol tatranský* v rokoch 1845 – 1846 vykresľoval silný protižidovský obraz a rozširoval stereotyp Židov – krčmárov: „*Kade človek k Mukačevu cestuje, všade nachodí židovské hostince.*“⁶⁸ Nielen Židov, ale aj ich krčmy Nosák-Nezabudov označoval mnohými zápornými prívlastkami (ako zaostalé, biedne, špinavé, chatrné a pod.). Podobne nepriaznivo ako sa ces-

⁶² ŠKVARNA, Dušan. Masová konzumácia destilátov a zápas s ňou v polovici 19. storočia. In BAĎURÍK Jozef – KÓNYA Peter – PEKNÍK Radovan (eds.). *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*. Prešov : LANA, 2001, s. 140-141.

⁶³ Pod termínom Uhorská Rus myslíme oblasť, ktorá sa z veľkej časti nachádza na území dnešnej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny.

⁶⁴ HURBAN 1969, s. 68.

⁶⁵ NOSÁK-NEZABUDOV *Listy z neznámej zeme* 2010, s. 39.

⁶⁶ Tamže, s. 104.

⁶⁷ Tamže, s. 116.

⁶⁸ Tamže, s. 92.

topisci vyjadrovali o krčmách, hovorili aj o službách a tovaroch židovského hostinca: „*Ale veru v nich na občerstvenie nenájde nič okrem planého vína a ešte horšej vody.*“⁶⁹

Aj ďalší príslušník štúrovskej generácie, evanjelický kňaz J. Kutlík, patril medzi šíriteľov negatívnych obrazov Židov ako krčmárov a úžerníkov. Svojimi článkami prispieval do *Pešťbudínskych vedomostí*, *Národných novín*, *Národného hlásnika*. V roku 1847 cestoval z Dolnej zeme okľukou cez Turiec a Oravu do Banskej Bystrice. Opis svojej cesty uverejnil, ako iní mladí štúrovci, v literárnej prílohe *Slovenských národných novín*. Cestopis pod názvom *Cesta po Slovensku* vyšiel v dvoch číslach *Orla tatranského*. Pri prechode cez Turčiansku dolinu do Oravy si do zápisníka poznačil: „*Prišlo sa na druhí d'ň do Mošovcov, mestečka ňje ostatňjeho, preto som život slovenský tu hladau, ale aká to mješanina! Tu maďarský nápis, tam ňemeckí, len na krčmách – slovenskí! Ako bi to Slovák už len na opilstvo bou zakljati.*“⁷⁰ V nasledujúcich riadkoch sa jeho kritika vyostřila: „*Krčjem ako všade v Turci je tuto dost', ale aňi jedna pozornost' tak velmi na sebä ňeobrát'ila, ako tá Krummerova. Obraz na velkej doske z ulice nado dvermi, na ňom nababranje všeljake podobi, kosa, osla, dimka, karti atd'., v prostrjedku stoul so skleňičkami, a z oboch koncov dva pijaci, jeden sedljak, druhí pán, a na spodku takito nápis vo veršoch:*

*'Tuto sú k dostáňi veci potrebné,
K tomu dobruo pivo, víno a rozoliš,⁷¹
Kdo sa tích napije, na psotu ňepřid'e, ver:
'Tak praví Izák Krammer.'*

Tak praví Izák Krammer – pekná židovská autorita! Slováci, hanba nám. – S. Martin je celkom požidovčení, a preto ňje Svatí. Bola sobota, sklepi pozatvaranje, len krčma ňje, a kolko som sa namrzeu, keď mi pocestnjemu ňechceli sklep otvorit'; i pochiťim jedneho a na oči mu vihadzujem, že prečo ňechcú sklep otvorit' v sobotu, keď krčmi otvárajú? On mi hrd'e odpovje, že čo sa je a pije, pre to ňjet soboti, ale sklepom je sobota. Tak pekňe, pomislim si, mi musíme židovskú sobotu svätit', ale oňi našu ňed'elu ňje! Koho že bi to už ňepohlo. – Sučani, Turani – všade žid na žida, krčma na krčmu. Slováci okolo Váhu a kupectvo drevennuo v rukách židovskích! Najd'e sa i kňaz, ktorí ňed'elnú školu bráňi! Len von, von z Turca do Oravi. V Orave, tak sa mi zdalo, že duch a život slovenskí lepšje sa chiťiu, najd'eš hňed' v Kralovänoch, na Párňici, v Kubíňe atd'. Slov. Novini, vid'íš Perličku, počuješ o spolkoch mjernost'i, až ťi srdce rastje, a len že i tu židovstvo na prekážke.“⁷² O nekompromisnom postoji k pálenke a antisemitskom podtöne svedčí aj nasledujúca Kutlíkova veta: „...potom sa tá židovina smradlavá pije [...] prepadla sa tá pálenka!“⁷³

⁶⁹ Tamže, s. 92.

⁷⁰ KUTLÍK 1847 – 1848, s. 631.

⁷¹ Rozoliš – z franc. rossolis – likér.

⁷² KUTLÍK 1847 – 1848, s. 653.

⁷³ Tamže, s. 632.

Kritike a vytváraniu negatívnych charakteristík Židov sa nevyhol ani Ľudovít Štúr. V *Slovenských národných novinách* uverejnil v roku 1847 spis *Kde leží naša bieda?* Prezentoval v ňom svoje názory na politickú, hospodársku, spoločenskú a kultúrnu situáciu v Uhorsku, pričom definoval dôvody hospodárskej zaostalosti, slabého národného povedomia a nízkej vzdelanostnej úrovne slovenského ľudu. Za hlavného pôvodcu týchto negatív označil poddanstvo v Uhorsku. V druhej časti spisu (publikovaného 16. júla 1847) sa dotkol i problému nadmerného pitia pálenky. Argumentoval tým, že tam, kde nebolo poddanstva, nebolo ani pijanstva. Na druhej strane tam, kde boli „páni“, ktorí prenajímali krčmy „úskočným židom“, jestvoval aj alkoholizmus: „*U slobodných Čiernohorcov nieto pijanstva, bo si národ váži seba, nežijúc v žiadnej služobnosti, tak rovne ani žiaden človek sa neopije, ktorý cíti vážnosť sám k sebe. Ale u národov služobných pijanci váľajú sa hrbami po cestách pri každej príležitosti. Dobre tejto našej upadnutosti vedeli užiť naši páni, nastavajúc všade po svojich statkoch hromady páleníc, až celé osady za týmto smradom zapáchali, a nasádzajúc všade po krčmách úskočných židov, vyrafinovaných zvodcov k pijanstvu. Odmenila sa im to tá naša služobnosť sto ráz viac, ako čo iné dávky a ťažké urbárske roboty vynášali, bo pálenice stali sa pre nich bane na zlato, pre náš ale národ hniezda biedy, podlosti, traviarne jeho ducha i tela. Ved' vidiac naše panstvo túto neslýchanú podlosť nášho ľudu, do ktorej ho dlhotrvanlivá služobnosť uviedla, iného priemyslu si ani začať nevedelo ako páleničarenie. Kde máš takrečený kaštieľ, alebo kde čo akú chalupu zemiansku, tam istotne v blízkosti máš i pálenicu [...] a sedem krčiem s toľko potomkami Abrahámovými.*“⁷⁴ V nasledujúcej časti spisu (publikovanej 20. júla 1847) Štúr znova kritizoval výrobu alkoholu a spájal ju so židovstvom: „...*tie pálenice a smradľavice, tieto strážnice a pomníky našej služobnosti, veru len našich ľudí jedného po druhom o zem na úžitok židov udierajú. A krem tohoto všetkého čo počne človek, ktorý nemá vlastnosti, a čo sa môže napospol začať na zemi neslobodnej a nevoľnej?*“⁷⁵ Štúrov záporný postoj k Židom je možné ilustrovať, okrem tejto série článkov publikovanej v *Slovenských národných novinách*, i na prednáške *Židovstvo*⁷⁶ (prednáška vznikla počas Štúrovho pôsobenia na Evanjelickom lýceu v Bratislave), ale aj v diele *Slovanstvo a svet budúcnosti*⁷⁷ (Štúr spis napísal začiatkom 50. rokov 19. storočia, ale prvýkrát bol publikovaný v ruskom preklade v roku 1867). V ňom definoval židovstvo ako cudzí element, ktorý stál v službách šľachty, odmietal kresťanstvo, nepoznal lásku k bližnému, a to považoval za hlavné príčiny vykorisťovania pospolitého ľudu.⁷⁸ Údajná nenávisť Slovanov k Židom bola interpretovaná ako opodstatnená, pretože údajne vychádzala z ekonomických príčin.⁷⁹

⁷⁴ ŠTÚR *Kde leží naša bieda?* [1843] 2003, s. 87.

⁷⁵ Tamže, s. 89.

⁷⁶ ALU SNK, fM 47 Spoločnosť československá. Štúr, Ľudovít: *Židovstvo* (prednáška), sign. M47 B 17, s. 1.

⁷⁷ ŠTÚR, Ľudovít. *Slovanstvo a svet budúcnosti*. [1867]. Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1993.

⁷⁸ Podrobnejšie pozri: Tamže, s. 119.

⁷⁹ Podrobnejšie pozri: HALÁSZ, Ivan. *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Kaligram, 2011, s. 112.

Problematiku častého a nadmerného holdovania alkoholu nachádzame aj v cestopisoch, ktoré boli súčasťou slovenských študentských rukopisných časopisov a zábavníkov. Autorom jednej z cestopisných čít bol aj mladý Pavol Dobšinský. Ten svoju „púť po otčine“ absolvoval podobne ako iní študenti bratislavského a levočského evanjelického lýcea počas letných mesiacov. Dojmy zo svojho putovania spracoval do podoby cestopisu, ktorý bol uverejnený v študentskom rukopisnom časopise *Holubica* v roku 1847. Dobšinský v ňom kritizoval Židov za prevádzkovanie krčiem a zároveň vyzdvihoval činnosť spolkov miernosti: „...nedajú sa na žiaden spôsob od žida odvieť, zanovito na svojom trvajú...“⁸⁰

Aj zakladateľ modernej uhorskej a slovenskej etnografie, už spomínaný J. Čaplovič, podnikal početné cesty po Uhorsku, z ktorých vychádzal vo svojich národopisných a etnografických prácach. Viaceré jeho spisy boli publikované v nemecko-, maďarsko-, ale aj česko-jazyčných dobových periodikách. V diele *Etnografia Slovákov v Uhorsku* okrem iného opísal Slovákov aj ako producentov a konzumentov alkoholu. Ani Čaplovič sa v spojitosti s alkoholom a pijanstvom Slovákov nevyhol kritike židovského národa. Avšak jeho vyjadrovanie je vecné, pretože nebol v zajatí romantického oduševnenia ako napríklad Nosák-Nezabudov. Čaplovič vo svojom národopisnom diele nebol tak bojovne zaujatý voči Židom a uvedomil si, že Slováci neboli len „úbohé holúbky“, ktoré pili, ale i sami alkohol hojne pálili: „*Pálenku pália takmer v každom dome, aspoň väčšina Slovákov, a vedia to veľmi dobre. Dve štvrtky zrna (žita) a štvrtku ovsu treba dať sladovať, zošrotovať a odrazu vsypať do kotla. Z toho sa dostane asi 80 holbí takzvanej vuodky [zvýraznené v origináli] (slavónskej ordinárnej pálenky). Štyri súdky vuodky treba napokon odrazu vyliat do kotla, a vznikne 18-24 holbí dost tuhého nápoja. Ako dobrí pálenčiarci vynikajú obyvatelia Kamenian (Kamenane) [zvýraznené v origináli] v gemerskej stolici. Ich výrobok sa volá per excellentian kameňanka [zvýraznené v origináli] sa často vyváža. V trenčianskej stolici sa páli mnoho slivovice, pálenky zo slivák. Okolo Michala sa v mnohých tisícoch kotlov parí tento tuhý nápoj. Predovšetkým Židom, ktorí árendujú skoro všetky šenky, krčmy a hostince, toto vo dne v noci telo i dušu zamestnáva. Sedliaci predávajú z toho, čo nemôžu spotrebovať, znova Židom a pijú potom u nich za omnoho drahší groš. [...] Pre najbiednejších ľudí z tejto stolice nie je bezvýznamná ani borievka (juniperus), ktorej bobulky, keď dozrejú, zbiera veľa tisíc rúk. Zberatelia, zväčša sedliacke dievčatá, si samy varia z nich nápoj, alebo ich na metrice predávajú Židom, ktorí z nich potom pália silný nápoj zvaný borovička [zvýraznené v origináli]. V jeseni a zime nosia chlapi a ženy na chrbtoch túto pálenku na predaj do susedných stolíc – Nitrianskej, Tekovskej a Prešporskej.*“⁸¹

Celkovo sa v nami analyzovaných cestopisných a národopisných dielach objavil židovský krčmár vykreslený výlučne v negatívnom svetle. Bol prezentovaný ako hlavný vinník nepriaznivej sociálnej, ale aj národnej situácie, hlavne na slovenskom vidieku. Jednou z motivácií tohto negatívneho stereotypu bola angažovanosť štúrovcov ako obhajcov spolkov miernosti a ich ťaže-

⁸⁰ DOBŠINSKÝ 2010, s. 144.

⁸¹ ČAPLOVIČ *Etnografia Slovákov* 1997, s. 149.

nie proti alkoholizmu. Taktiež je potrebné upozorniť na rozšírený antijudaizmus,⁸² ktorý niekedy nadobúdaval podoby antisemitizmu.⁸³ Fenomén antisemitizmu nebol v svetovej literatúre ojedinelým javom. Prítomný je v literárnych dielach už od renesancie. Symbolom „židovskej úžery“ sa stala napr. postava „úžerného“ Žida Shylocka, ktorý je jednou z hlavných postáv drámy *Kupec Benátsky* od Williama Shakespeara.

Po revolúcii 1848/49 sa oveľa silnejšími multiplikátormi protižidovských stereotypov stali iné druhy literárnych médií. Aj preto už nebol negatívny obraz Žida – krčmára v slovenskom cestopise a etnografickej literatúre taký frekventovaný, ako v prvej polovici storočia. Záporné znázornenie židovstva sa často vyskytuje v literárnej tvorbe Svetozára Hurbana Vajanského,⁸⁴ ktorý neskrýval svoj výslovne negatívny vzťah k židovskej minorite: „*Z najzákladnejšej vrstvy ľudu ťahajú pálenkou a úžerou posledný turák⁸⁵ a podryvajú tak osnovy štátu a ľudskej spoločnosti.*“⁸⁶ V národopisnej literatúre druhej polovice 19. storočia to bol J. L. Holuby, ktorý podobne ako početná časť predstaviteľov staršej generácie slovenskej inteligencie negatívne stereotypizoval Židov. Niekedy išlo len o výsmech, žart či iróniu, inokedy o tvrdý slovný útok. O židovských krčmároch sa J. L. Holuby napríklad vyjadril: „*Čo svet svetom stojí, nikdy nebola voda [alkohol] takým výdatným a istým prameňom rýchleho zbohatnutia ako za našich časov, lebo ani roľa, ani vinica, ani ovocný sad, ani záhrada, ani hora, ani baňa taký ‘pšóres’⁸⁷ nedonáša ako voda [alkohol]. [...] ani len byť nemôže, takéto okrádanie a otravovanie ľudu[...].*“⁸⁸

Autori cestopisov, s cieľom emocionálne zapôsobiť na svojich čitateľov, sa vo viacerých prípadoch snažili pri opisoch židovských krčiem a krčmárov použiť zosmiešňujúce charakteristiky. Hoci bol ich motívom hlavne boj proti alkoholizmu a znižujúcej sa sociálnej úrovni obyvateľstva, autori formulovali a rozširovali antijudaistické postoje. V týchto tendenciách prezentoval židovskú komunitu aj Anton Svoboda: „*Na stene od dediny je vytesaná ‘firma’ s nápisom: tu ie ‘Latzni truneg’, a dvoma machuľami chcejúce predstavovať sklenice, čo iste sám majiteľ babral. Vidno na tom židovskú pedanteriu ohľadom na orto- a kaligrafiu, a vôbec na krasocit.*“⁸⁹ Svojimi konštatáciami o židovskom estetickom a umeleckom cítení sa pravdepodobne inšpiroval textom spoločensky uznávanej autority Vajanského. Ten svoj protižidovský postoj zdôraznil

⁸² Antijudaizmus: niekedy nazývaný náboženský antisemitizmus je namierený proti židovstvu ako náboženstvu a proti praktizovaniu židovskej viery.

⁸³ Antisemitizmus: najčastejšie charakterizovaný ako predpojatosť či nepriateľstvo voči Židom, ktorí predstavujú etnickú skupinu/národ, alebo sú predstaviteľmi judaizmu (židovského náboženstva).

⁸⁴ Bližšie pozri: JAKUBÍK, Henrich. Reflexie židovstva v slovenskej literatúre 19. a začiatku 20. storočia. In VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (eds.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2009, s. 92-99.

⁸⁵ Posledné peniaze, posledný groš

⁸⁶ VAJANSKÝ, Svetozár Hurban. Židovská otázka na Slovensku. In *Slovenské pohľady*, 1881, roč. 1, č. 4, s. 291.

⁸⁷ Zisk

⁸⁸ HOLUBY 1899, s. 400.

⁸⁹ SVOBODA 1885, s. 384.

až prvkami absurdity, keď tvrdil že: „*Židia nezplodili ani jedného veľkého maliara lebo sochára. Mal'ba a sochárstvo sú tak pozitívne umenia, že povrchný duch semitský, bál takmer pokúsiť sa v nich.*“⁹⁰

V analyzovanej literatúre úplne absentujú pozitívne stereotypizácie Židov. Boli prezentovaní výhradne ako „nositelia“ tradičných „židovských“ zamestnaní (krčmár, obchodník) a takmer stále s negatívnym a v určitých prípadoch pejoratívnym nábojom. Ako sme ilustrovali na viacerých príkladoch, slovenskí autori pri opise Židov spájali ich národný charakter so ziskuchtivosťou, snahou materiálne sa obohatiť, a to najmä prostredníctvom predávania alkoholu, čím zároveň obviňovali všetkých Židov za rozmáhajúci sa alkoholizmus.

„Nemec ťi je len úžerní a ziskužiadosťiví od rodu.“⁹¹ Nemci – národ „ziskuchtivý“ a „márnomyseľný“

V diskurze cestopisnej a národopisnej literatúry slovenskej proveniencie 19. storočia sme identifikovali stereotypný obraz Nemcov z uhorských, ale aj z nemeckých a rakúskych krajín, ktorý pozostával prevažne z negatívnych charakteristík. Z nami analyzovaných cestopisov a národopisov vyplýva, že niektorí slovenskí autori Nemcov vnímali ako prospechársky, mamonársky národ, ktorého zaujímal len finančný zisk. Súčasne boli Nemci, a to hlavne v prvom cestopise J. Kollára,⁹² znázornení ako národ s „márnomyseľnou povahou“. V charakteristikách uhorských Nemcov okrem materiálnej ziskuchtivosti nachádzame aj opisy, podľa ktorých boli „nenásytní aj v prípade kultúrnych a duchovných hodnôt.“ Príkladom *par excellence* je opis J. Kollára v prvom cestopise z roku 1843: „*Poněwadž němečtí dějepiscowé zde spolehliwí nejsau, [...] rádi všeco jen sobě a swému národu připisují [...]*“⁹³ Kollár vyjadril značnú kritiku na adresu anglických, no predovšetkým nemeckých cestovateľov, objaviteľov a dobrodruhov. Tých neodsudzoval za ich výstupy na alpské vrcholky a európske sopky alebo za preskúmanie morských úžin a jazier. Kritizoval ich, že sa na týchto výnimočných miestach nekochali krásou prírody a neužívali si neobyčajný estetický zážitok, ale „*jediné proto, aby se chlubiti mohli, že i oni tam byli, odtud ne jejich srdce, ale jen jejich marnomyslnost potrawu a uspokojení odnáš.*“⁹⁴ Podobnými formuláciami kritizoval aj nemeckých umelcov, najmä gotické umenie a gotický sloh, ktorý podľa neho nepatril do slovanských krajín. Z umelcov pranieroval hlavne renesančného autora Albrechta Dürera: „*Němečtí malíři, rozštípily příliš swé sily. [...] Tak*

⁹⁰ VAJANSKÝ 1881, s. 290.

⁹¹ KULTÍK 1847 – 1848, s. 644.

⁹² Ján Kollár počas svojho života podnikol niekoľko ciest, pričom dve z nich aj literárne spracoval do podoby cestopisu (KOLLÁR 1843). Do knižného vydania cestopisu Kollár začlenil aj biografiu slovanských umelcov. Týmto modifikovaním štruktúry diela zvýraznil ideologický význam cestopisu. Publikácia tak predstavuje ideologické dielo, propagujúce myšlienku všeslovanskej vzájomnosti. Autor tomuto cieľu podriadil aj svoje úvahy, vízie o slovanskej budúcnosti, ale aj hľadanie slovanských stôp hlavne v Benátsku. Pre toto dielo sa zaužíval všeobecný názov *Cestopis prvý*. Druhou Kollárovou cestou spracovanou do podoby cestopisu bola púť z roku 1844, ktorá bola publikovaná po autorovej smrti v roku 1863 (KOLLÁR 1863).

⁹³ KOLLÁR 1843, s. 158.

⁹⁴ Tamže, s. 57.

*i Dürrer chtěl všemělcem, zlatníkem, řezbářem, malířem, spisowatelem býti.*⁹⁵ Kollár ďalej vytváral negatívny obraz Nemcov ako germanizátorov, ktorí sa vraj spoločne s Angličanmi snažili vyhubiť černochovo a Židov, mali tiež údajne záujem „...na podmanění, ba možnoli wyplenění Slawjanůw [...]“.⁹⁶

Keď slovenskí cestopisci charakterizovali túžbu Nemcov materiálne sa obohatiť, prirovnávali ich k Židom, ako to vidieť v prípade cestopisu J. Kutlíka publikovaného na stránkach *Orla tatarského*: „...prvá dedina za Vocovcom je Katrenka, bidlisko švábsko, kde som musel ešte i za vodu platiť! Němec ti je len úžerní a ziskužiadosťiví od rodu, skoro ako i žid, a tento ráz pri Němcovi něchválím.“⁹⁷ Podobnú skúsenosť v tom istom periodiku predstavil aj B. Nosák-Nezabudov. Pri charakteristikách švábskych osád opisoval svoj problém s hľadaním nocľahu, pričom upozorňoval, že v slovenských a rusínskych osadách ho pozývali, aby u nich prenocoval a so všetkým ho hostili, zatiaľ čo v švábskych osadách sa s takou pohostinnosťou nestretol. Nakoniec nocľah našiel, no nezabudol zdôrazniť, že zaň musel zaplatiť, aj keď spal na slame, pričom v dome boli ďalšie dve komory so štyrmi posteľami, ktoré boli podľa autora prázdne. Nemeckú ziskuchtivosť autor ďalej ilustroval v analyzovanom cestopise aj pri opise švábskych sídel a rozhovoru s Nemcom, v ktorého dome nocoval. Napriek svojmu bohatstvu, ktoré dokazovala veľkosť nemeckých domov, plné komory a sýpky, bol „pán Šváb nespokojný so svojím stavom. Počujte ho, ako sa žaluje na celý svet.“⁹⁸ Autor ďalej konštatoval, že takúto národnú povahu majú všetci uhorskí Nemci. Zdôraznil, že konanie Nemca bolo za každých okolností zištné a rafinované, čo sa odzrkadlilo aj pri vymáhaní peňazí za nocľah.

V analyzovanej cestopisnej a národopisnej literatúre slovenských autorov sme zachytili prevažne negatívny obraz Nemcov, pozostávajúci z viacerých stereotypných predstáv. Podľa tohto štylizovaného znázornenia boli Nemci národom, ktorý mal násilnícku povahu a na Slovanoch sa dopustil viacerých krívd. Nemci boli zároveň prezentovaní ako ziskuchtiví a často si mali neprávom pripisovať zásluhy aj vo vede a umení. Pri opise povahy Nemcov autori často využívali prvky vyvolávajúce silné emócie – výsmech a hanlivé prívlastky – čím sa snažili zapôsobiť na svoje publikum. Práve vyvolávanie emócií má silný psychologický účinok pri posilňovaní auto-stereotypu i vlastnej identity, rovnako ako aj pri posilňovaní heterostereotypov a pri vyčleňovaní „iných“.

V cestopisných prácach slovenskej proveniencie sme identifikovali pozitívne hodnotenia na adresu niektorých nemeckých filozofov, umelcov a vedcov, napríklad v cestopisoch L. Štúra,⁹⁹ J. Kollára¹⁰⁰ a J. Viktorína.¹⁰¹ Motiváciou pozitívneho vykreslenia nemeckých mysliteľov bol

⁹⁵ Tamže, s. 217.

⁹⁶ Tamže, s. 27.

⁹⁷ KULTÍK 1847 – 1848, s. 644.

⁹⁸ NOSÁK-NEZABUDOV Listy z neznámej zeme, s. 111-112.

⁹⁹ ŠTÚR 1839, s. 469-490.

¹⁰⁰ KOLLÁR 1843, s. 212.

¹⁰¹ VIKTORÍN 1860, s. 171.

jednak kultúrny transfer medzi slovenskými študentmi študujúcimi na nemeckých univerzitách, pretrvávajúci už od etablovania protestantizmu v Uhorsku, ale i fakt, že títo filozofi videli v Slovanoch nádejný a nadaný národ, čím menili dovtedajšie videnie Slovanov ako necivilizovaného národa na východe. Veľmi výstižná zmena v chápaní Slovanov je viditeľná práve na cestopise J. Kollára, a to aj napriek tomu, že práve v ňom sme zaznamenali najviac negatívnych obrazov Nemcov z rakúskych a nemeckých krajín: „*Mezi jinými zvláště i proto, že Göthe, Herder, Grimm a Adelung byli vlastně první, jenž w Germanii proti antislavským předsudkům pracovati počali [...]*“.¹⁰² Koncom 19. storočia sa už v cestopisnej literatúre negatívne stereotypné znázornenia Nemcov takmer nevyskytujú v takej podobe, ako to bolo v dielach z predmarcového obdobia. Do popredia vystúpil obraz, v ktorom môžeme identifikovať Nemcov ako vyspelý kultúrny národ, usilujúci sa hlavne o vzdelanosť¹⁰³ a rozvoj duchovných hodnôt.¹⁰⁴

Záver

V nami analyzovanej slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre sa slovenský obraz Maďarov a Židov modifikoval len nepatrne a počas 19. storočia zostal ustálený. Rovnako stabilné boli v tomto žánri slovenské autostereotypy.¹⁰⁵ Kým slovenskí autori prezentovali viacero pozitívnych autostereotypov Slovákov,¹⁰⁶ pri charakteristike „iných“ etník používali ironické, záporné, až pejoratívne charakteristiky. Politickí predstavitelia Maďarov v súvislosti so snahou o dominantné postavenie v Uhorsku charakterizovali, Slovákov spravidla na základe negatívnych stereotypov. Slovenskí autori, v dôsledku konkurenčného súboja národných ideí, reagovali šírením prevažne apologetických autostereotypov. Súčasne bola slovenská elita šíriteľkou záporných, niekedy až pejoratívnych obrazov Maďarov, Židov čiastočne aj Nemcov. Nami analyzovaná dobová literatúra je silne poznačená nacionalistickými ideológiami, v ktorých sa zdôrazňuje snaha Slovákov uchovať si vlastnú identitu a ubrániť sa maďarskej rozpínavosti.

Primárny vplyv na vytváranie a modifikáciu negatívnych heterostereotypov mal pocit ohrozenia vlastnej národnej identity. Negatívne obrazy Maďarov vyplývali z vyostrených národnostných vzťahov v 19. storočí v Uhorsku, zo zmenenej národnostnej politiky vládnučích elít, ktoré preferovali maďarský národ ako ten, ktorý je predurčený viesť Uhorsko.

Primárnou črtou pri utváraní etnických stereotypov je vzájomná prepojenosť auto- a heterostereotypov. Obojstranne sú prepojené slovenské a maďarské etnické stereotypy a po-

¹⁰² KOLLÁR 1843, s. 212.

¹⁰³ VAJANSKÝ 1884, s. 2.

¹⁰⁴ ŠTŮR, Gustáv. Rozpomienky. In *Pešťbudínske vedomosti*. 1868, roč. 8, č. 29, s. 155.

¹⁰⁵ Toto tvrdenie podporujeme výskumom prezentovaným v spomínanej dizertačnej práci: MOLDA Stereotypizácie uhorských etník... 2012, s. 75-153.

¹⁰⁶ *Slováci – národ chudobný, ale pohostinný; Slováci – národ mierumilovný a dobrosrdečný; Slováci – národ spevavý a veselý; Slováci – národ bohobojný; Slováci – národ pracovitý a usilovný*. Taktiež je potrebné upozorniť, že v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia sme identifikovali a analyzovali aj slovenský negatívny autostereotyp: *Slováci – národ pijanov*. Bližšie pozri: Tamže.

dobnú koreláciu nachádzame pri recipročnej konfrontácii slovenských a židovských stereotypov. Z rozboru stereotypov Židov v nami analyzovaných prameňoch vyplýva, že v tomto prípade išlo o stereotypy prameniace z minulosti, teda nadviazali na už rozšírený antijudaizmus, ktorý často nadobúdala podoby antisemitizmu. Slovenská elita tieto už zakorenené stereotypy funkčne využívala a prostredníctvom svojich literárnych diel prezentovala čitateľom. K rozširovaniu stereotypov potom ďalej prispievali aj recipienti cestopisov a národopisných prác. Najmä kňazi a učitelia, ktorí predstavovali uznávanú autoritu, mali vďaka svojej pozícii možnosť stereotypy ďalej rozširovať.

V slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia pri zobrazeniach „iných“ jednoznačne dominovali negatívne stereotypy, no nemožno povedať, že by neobsahovali aj pozitívne reprezentácie „iných“. V tomto smere možno nájsť napríklad pozitívne charakteristiky Rómov,¹⁰⁷ ešte zriedkavejšie aj Nemcov, Židov a Maďarov.

Slovenská literatúra, teda aj cestopisný žáner, sa od konca 18. storočia stala jedným z nástrojov šírenia národnej ideológie. Predstavitelia slovenského národného hnutia na svoje politické ciele využívali práve literatúru.¹⁰⁸ Aj materiál, z ktorého sme pri koncipovaní štúdie vychádzali, je podmienený dobovými ideami. Práve preto je dôležitým pre historický výskum stereotypov. Analyzovali sme diela, ktorých autormi boli poprední činitelia slovenského národného hnutia, súčasne to boli ideológovia, formovatelia a šíritelia charakteristík Slovákov a zároveň charakteristík „tých druhých“. Podľa nášho názoru predstavovala slovenská cestopisná a národopisná literatúra – vďaka svojej dostupnosti a prezentovaniu pozitívnych a negatívnych hodnotení o obyvateľoch Uhorského kráľovstva – dôležitý obsahovo a metodicky prepojený celok, ktorý podstatne prispel k zafixovaniu a ustáleniu dovtedy zväčša tradovaných stereotypov.

Cituj:

MOLDA, Rastislav. „...kde Maďarka, tam hnev; kde Nemkyňa, tam faleš; kde Cigánka, tam krádež“. Utváranie stereotypov o „iných“ v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia. In *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2. ISSN 1337-6861. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2012/texty_2_2012/molda.pdf

...

Mgr. Rastislav Molda, PhD. pracuje v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v Martine. Venuje sa výskumu slovenských národných dejín 19. storočia s dôrazom na formovanie národného hnutia a výskumu etnických stereotypov v cestopisnej a národopisnej literatúre slovenskej proveniencie 19. storočia. Z publikovaných prác: *Židia v cestopisných a národopisných dielach štúrovskej generácie (Slovenský národopis*, 2011, č. 2, s. 184-196), „Náš národ Slovenský jest naposledy nepřestanné pilnosti a pracování oddaný.“ Teoretické koncepcie výskumu historických stereotypov aplikované pri analýze stereotypu pracovitosti Slovákov v 19. storočí. (*AntropoWebzin*, 2011, č. 3, s. 193-197).

Kontakt: moldarastislav@gmail.com

¹⁰⁷ Bližšie pozri: Tamže, s. 216-220.

¹⁰⁸ CHMEL, Rudolf. *Literárne vzťahy slovensko maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia*. Martin : Osveta, 1973, s. 9.